

Szabó Á. Töhötöm A moldvai magyarok hagyományos állattartása

Recenzió Halász Péter: A moldvai magyarok hagyományos állattartása¹ című könyvéről

A magyar társadalomtudósok körében ma közismert a tény, hogy a moldvai csángók kultúrájának kutatása mögött az utóbbi 17-18 évben olyan, akár a re-nacionalizálódási² folyamatokkal is összefüggésbe hozható felhajtóerők működtek, amelyek nem kevés erőforrást jelentettek mind a terepkutatások megszervezésében, mind pedig a konferenciák megrendezésében és a különböző tudományos publikációk³ megjelentetésében. Különbözőt mondok, hisz a fentebb említett felhajtóerő nyomán igen különböző motivációjú és képzettségű tudósok és áltudósok keresték kibontakozásuk és tudományos (vagy annak képzelt) tételeik igazolási lehetőségét a csángók kutatásának keretében. A tudósok – néprajzkutatók és antropológusok, szociológusok, történészek, nyelvészek – mellett nemzetmentők, táncházasok, a falusi idillt, az ősmagyar kultúrát keresők, sumerológusok és az ősmagyar hit követői özöne lepte el a moldvai falvakat, és lassan a csángókra is vonatkoztatni lehetett a lappokról az antropológusok körében elterjedt anekdotát, miszerint a lapp család öt főből áll: a két szülő, a két gyerek és a házi antropológus. A kutatói munka és a nemzetmentés, a kettőnek az esetenkénti keveredése, az érdekvédelem és a csángó bizniszben becsatornázott erőforrások a helyi közösségekben néha kiváltott ellentmondások⁴ reakciók mellett tudományos szempontból igen káros következménnyel jártak: a csángókutatáson belül a tudástermelés és ennek a tudásnak a megjelenítése a kompenzatorikus jelleg mellett is igencsak inflálódottá vált⁵, így – főként letről, a mindennapi olvasó szintjéről pillantva – igen nehéz ma eldönteni, hogy mi a tudományos munka, és mi a szintiszta dilettantizmus.

Az inflálódás a csángókutatás nemzeti erővonalainak megfelelően nem minden tudományterületen egyenlő mértékű, hisz például igen kevés a moldvai csángók gazdálkodását leíró, elemző dolgozat, mivel a csángókutatásra kívülről (vagy belülről?) ruházott nemzetmentési, nemzetteremtési vonatkozások miatt a gazdálkodás a fontosnak tekintett területek mellett (népzene, szövegfolklorisztika, nyelvészeti kutatások, nyelvtörténeti emlékek, eredet) periferikus maradt. Az érdeklődő a mai napig igen könnyen megszámohatja azokat a munkákat, amelyek a 20. század elejétől kezdődően legalább csak kitértek a gazdálkodásra, nem is beszélve azokról, amelyek önálló témájukként kezelték e területet.⁶ Ez azért is kevésbé érthető, mert a magyar néprajz az

1. Halász Péter: *A moldvai magyarok hagyományos állattartása*. General Press Kiadó, Budapest, é. n. 504 oldal

2. Niedermüller Péter: Elavuló fogalmak. *Regio* 2002/4. 138–147.

3. A csángókérdés publicisztikai vonatkozásai itt most figyelmen kívül maradnak, noha kétségtelen, hogy a felhajtóerők a problémának a médiabeli megjeleníthetőségére is hatottak. Lásd ehhez Ilyés Sándor: Az erdélyi magyar sajtó csángóképe az ezredfordulón. In: Jakab Albert Zsolt – Szabó Á. Töhötöm (szerk.): *Lenyomatok 5. Fiatal kutatók a népi kultúráról*. KJNT, Kolozsvár, 2006. 99–128

4. Peti Lehel: A csángómentés szerkezete és hatásai az identitásépítési stratégiákra. In: Jakab Albert Zsolt – Szabó Á. Töhötöm (szerk.): *Lenyomatok 5. Fiatal kutatók a népi kultúráról*. KJNT, Kolozsvár, 2006. 129–155.

5. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a csángó tematikában 1990-től nem jelentek meg színvonalas munkák.

6. A csángókról szóló szakirodalmat összefoglaló, 5376 tételt tartalmazó munkában a gazdálkodás fejezetben (ebbe

anyagi kultúra, a gazdálkodás, állattartás területén – mindemellett, hogy e terület a pásztorkodás ösfoglalkozásként való azonosítása és a pusztai állattartás keleti vonatkozásainak kiemelése mellett a néprajzi kutatásnak már korai szakaszaiban kutatóvá vált – tudománytörténetileg és módszertanilag is fontos, nagy munkákat, monográfiákat tudhat magáénak.⁷ A csángók gazdasági életét vizsgáló kisszámú munka értékeléséhez eddig – nagyon leegyszerűsítve – két tényezőt kell figyelembe vennünk tehát: egyrészt a kilencvenes évektől kezdődően igencsak inflálódott csángó tematikát, másrészt a magyar néprajzban jól kidolgozott metodikájú, fontos műveket felsorakoztató, a gazdálkodás egyes szegmenseit bemutató monográfiákat.

A korábban már említett magyarázat mellett, miszerint a gazdálkodás a nemzetteremtés, nemzetmentés szempontjából bizonyos értelemben periférikus, hisz az itt gyűjtött tudás reprezentatív módon csak kevésbé jeleníthető meg, és ez a tudás nem válhat a nemzeti identitás részévé, másik lehetséges magyarázatunk a néprajz általános változásával lehet kapcsolatban. A gazdálkodás, állattartás magyar nagymonográfiái a hatvanas–nyolcvanas években születtek, amikor a csángók kutatására csak korlátozottan nyílt lehetőség, azt követően pedig a periférikus jelleg mellett a néprajzban lezajló belső (paradigmatikus) változások sem favorizálták az ilyen jellegű kutatásokat. Emellett pedig talán azok a környezetben és a habitusokban rejlő feltételek is eltűntek, amelyek együttes jelenléte az említett nagymonográfiák születését lehetővé tette: az intézményi keretek, a kevésbé mobilis, egy intézményhez kötődő tudói pálya, amely megengedte egy-egy területnek a jó értelemben vett mániákus vizsgálatát, a mély tudói erudíció, a hatalmas szakirodalmi tájékozottság, több nyelv ismerete, változatos források használata.

A csángók gazdálkodásáról igen keveset tudunk tehát, legtöbbet talán épp az itt bemutatott kötet szerzőjétől, aki több írásában is érintette már azokat a témákat, amelyeket ebben a kötetben feldolgoz. Ez a kevés tudás több szempontból is igencsak sajnálatos. Először talán azért, mert egy igen fontos, az eddigiekben csak szórványosan tanulmányozott és dokumentált tudásanyag és életforma van eltűnőben az utóbbi idők társadalmi változásai, leginkább talán a munkaerő-migráció által megmozgatott moldvai falvakban. Másodszor azért is, mert ha ismerénk ezeket a gazdálkodási rendszereket, a gazdaságszervezetet és a mentalitásokat, könnyebben tudnánk értékelni, elemezni az ott zajló változásokat. És végül – némiképp talán önzően kutatói szempontból – a csángók gazdálkodásának kutatásán keresztül sok mindenre rá lehetne mutatni a gazdasági antropológiának a kelet-európai átmenetre vonatkozó állításai közül.

A bemutatott könyv mindezek miatt és az eddig leírt inflálódás ellenére (is) hiánypótló, és mondom ezt annak tudatában, hogy ezt a jelzőt akkor szoktuk elsűtni, ha nincs mit mondanunk egy könyvről. Esetünkben nem erről van szó, egyszerűen arról, hogy a fentebb bemutatott értelmezési mező felől nézve hová lehet elhelyezni az olvasott munkát. A következőkben az ismertett kötetet igyekszem elhelyezni egy olyan értelmezési mezőben, amelyet az eddig felsorolt, és általam a probléma fontos összetevőjeként kezelt szempontok alkotnak, mindeközben pedig a kötet anyagát is bemutatom. Annyit azonban hangsúlyozni szeretnék: a könyv így első olvasásra

beleértve a kereskedelmet, piacokat, közlekedést és szállítást is) 77 tétel található, és ennek is egy része olyan általános munka, amelyben csak utalások találhatók a csángókra. Lásd Ilyés Sándor – Pozsony Ferenc – Tánzos Vilmos (szerk.): *A moldvai csángók bibliográfiája*. KJNT, Kolozsvár, 2006. 244–250.

7. A példákat oldalakon keresztül lehetne sorolni, itt csak néhányat emelek ki. Balassa Iván: *Az eke és a szántás története Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1973. Paládi-Kovács Attila: *A magyar parasztság rétgazdálkodása*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979. és uő. *A magyarországi állattartó kultúra korszakai. Kapcsolatok, változások és történeti rétegek a 19. század elejéig*. MTA Néprajzi Kutatóintézet. Budapest, 1993.

nem csak hiánypótló, hanem a régi tudásformák iránt érdeklődőknek élvezetes is, hisz egy valóban eltűnőfélben levő világra nyerünk benne rálátást, ugyanakkor pedig igen részletgazdagon mutatja be a tárgyat, és például nemcsak a szigorúan vett, az állatok tartásával kapcsolatos tudásokat ismerteti, hanem az ehhez a területhez tartozó folklorisztikai vonatkozásokat is.

Annak talán a szerző is tudatában volt – még ha feltételezhetően nem is így bontotta le magának a kontextust –, hogy milyen jelentései lehetnek egy ilyen munkának, hisz a könyve előszavában igyekszik elhelyezni abban a paradigmában, amit én fennebb nemzetmentésnek neveztem. Csakhogy – és ezt a szerző is megjegyzi – a moldvai magyarok állattartását magyar keretek közt *így* értelmezni igen nehéz, hisz az élet e területe (sok más területhez hasonlóan) igen kitett a román közösségek hatásának, mintegy összefonódik a környezettel, ezzel szemben viszont az „állattartásban érvényesülő etnikai sajátosságok talán az állattartás szervezettségében és hasznosításában lennének fölismerhetők.” (6. o.) Hogy pontosan mire is gondol, az sajnos nem derül ki, így a könyvnek az etnikai mezőben való olvasati lehetőségei igencsak lecsökkennek, ami nem feltétlen baj, hisz a csángókkal foglalkozó szakirodalomban fölösen találunk a nemzeti olvasatra példát. Viszont ennek ellenére a könyvet mégiscsak végigkíséri egy latensen jelen levő, etnikailag elkötelezett látásmód, amelynek eredményeként az olvasóban mindegyre feltámad a sejtés, hogy a szerző a csángó gazdálkodásban a magyar sajátosságokat keresi, hisz a moldvai magyarok – persze már az is beszédes lehet, hogy nem csángókat mond a címben – gazdálkodását Kárpát-medencei, magyar keretekben látatja, amikor az összehasonlítás alapjának ez utóbbit teszi meg. Hogy e mögött milyen szakmai döntések álltak, nem tudhatjuk, lehet egyszerűen a személyes vagy a szakmai szocializációs háttér hatása is. Ebben az értelemben viszont tudományos szempontból esetleges, amit az is alátámaszt, hogy a szerző maga is a különbségeket, és nem az azonosságokat hangsúlyozza. Ezeket nem sorolom fel mind, itt csak néhány fontos eltérésre utalok a könyv alapján: a tehén fogatolása (214–215. o.), az istállózás (59–60. és 176–179. o.), az istállótrágya használata (94. és 231–233. o.), a juhok trágyájának kosarazó hasznóvétele (397. o.) stb. Feltehető a kérdés, hogy – túl a kötetben előforduló, ilyen irányú szórványos utalásokon – nem lett volna-e indokoltabb a kérdést román, keleti vagy balkáni kontextusokban (is) mélyebben tárgyalni, hisz például a szőlőművelés és bornyerés terén Peti Botond több, a moldvai és a Kárpát-medencei sajátosságok közti különbségre rámutatott, mint azonosságra.⁸ Ezzel összefüggésben az is felmerül, hogy a moldvai gyakorlatokban mennyiben láthatjuk azoknak a gyakorlatoknak a tovább élését, amelyet a magyarok kitelepedésük során vittek magukkal – vagyis hogy a könyvet etnikai síkon értelmezve úgy is olvashatjuk, mint a magyar állattartással kapcsolatos tudásformák ősi rétegeinek keresését. Bár a szerző erre vonatkozólag nem tesz állításokat, a könyvben mégis minduntalan a régi gyakorlatokra való rákérdezéssel találkozunk, és a bevezető pedig a következő mondattal zárul: [a könyv] „előbb-utóbb beépül majd a Magyar állattartó kultúra ismeretanyagának nagy és méltán jelentős tárházába.” (8. o.)

Az etnikai olvasat mellett a másik fontos kiindulópontunkat a gazdálkodás és az állattartás magyar monográfiái képezték, mivel a kötetet a témában akár csak felületesen járatos olvasó is akarva-akaratlanul ebben a sorban helyezi el. A monográfiák keretében való elhelyezést az is indokolja, hogy a szerző nemcsak állatfajok szerint – bár maga mondja, hogy a szamár, a kecske és a méh hiányzik⁹ –, hanem egyes állatfajokon belül a bemutatás minden lehetséges szem-

8. Peti Botond: Egy moldvai falu szőlőtermesztésének és borkészítésének technológiai sajátosságai. In: Ilyés Sándor – Jakab Albert Zsolt (szerk.): Lenyomatok 6. Fialat kutatók a népi kultúráról. KJNT, Kolozsvár, 2007. 185–204.

9. A nyulat nem említi, de hiányzik a kötetből.

pontjának körüljárásával is teljességre törekszik. Először a lótarthoz, majd a tehéntarthatoz, a sertéstartáshoz, a juhászathoz, végül a baromfitarthatoz (tyúk, lúd, réce, pulyka) kapcsolódó tudásanyagot és gyakorlatot mutatja be, mindegyik esetben úgy, hogy a fejezetek alfejezeteit a faj tartásának, takarmányozásának, szaporításának, betegségeinek és egyéb sajátosságainak megfelelően alakítja ki, így az adott fajok tartásáról teljes képet kapunk. Itt viszont a kötetnek egy olyan jellemzőjére kell rámutatnom, aminek a szerző is tudatában van, hisz azt mondja, hogy ezzel a kötettel nem tudja pótolni az eddigi hiányosságokat – és itt én nem a kimaradó fajokra gondolok. A kötet részletgazdag, de – és főként az említett, az összevetés alapját képező kötetekkel összehasonlítva – nem eléggé adatolt: amit a monográfiákban módszerként, megközelítésként, feldolgozásként és bemutatásként láthatunk, abból itt sok minden hiányzik. Én magam leginkább foghíjasnak a történeti vonatkozások feltárását éreztem, amelyben a szerző jobbára eddigi – és persze az ő hibáján kívül – hiányos eredményekre támaszkodott. Igen sajnálatosnak tartom, hogy a kötet anyagát keretbe fogó és jobbára történeti szemléletű fejezet (*Moldva állattartásáról*) mindössze 28 oldal, és az egyes fajokat bemutató fejezetek elején is csak néhány oldalas történeti feltáró részt olvashatunk, ami aztán a baromfitartásnál teljességében kimarad. A kérdés értelemszerűen nem egyszerűen a történeti vonatkozások feltárására és nem feltárására vonatkozik, hiszen ezt együtt kell látnunk az etnikai vonatkozásokkal és a könyvben mindvégig jelen levő, a régi tudások, gyakorlatok feltárására tett törekvésekkel. Az etnikai vonatkozások és a régi tudásformák utáni nyomozások alapos történeti, nyelvészeti, régészeti, muzeológiai, esetenként levéltári munkát is feltételező tájékozódást igényelnének, mint ahogy azt a monográfiáktól megszokhattuk, azonban ez a fajta széles körű tájékozódás sok helyen hiányzik, holott a monográfiák alapját szolgáltató kultúrmorfológiai és történeti módszerek a leginkább kidolgozott magyar néprajzi irányzatok.¹⁰ A szerző nem is mondja el, hogy milyen módszereket használt, milyen irányzatokhoz (paradigmákhoz) csatlakozik munkájában.

A módszerek meg nem nevezése mögött egy újabb problémát látok: a néprajzi paradigmáknak az utóbbi 10-15 évben történt megváltozása nem köszön vissza a kötetben, ami – ha a szerzői szándékokat, a moldvai terepmunkák során felgyűlt anyag bemutatásának szándékát nézzük – talán nem is olyan nagy probléma. A kezünkben tartunk egy olyan kötetet, amelynek a szerzője egyike azon kevés kutatóknak, akik a 20. század harmadik harmadától kezdve, még az inflációs korszakát megelőzően igen sok időt töltöttek a moldvai csángók körében, és ott tekintélyes mennyiségű anyagot gyűjtöttek, vagyis hozzáfértek egy olyan tudáshoz, rálátásuk volt egy olyan területre, amelyet a hatóságok fokozottan az ellenőrzésük alatt tartottak. Úgy is mondhatnánk: a könyvet ebben a folyamatban egyben forrásfeltáró munkaként is értelmezhetjük – és akkor ebből a szempontból nem különösebb probléma az értelmezésbeli módszerek, paradigmák figyelmen kívül hagyása. Csakhogy a kötet nem egyszerűen bemutatja a megismert tudásokat és gyakorlatokat, ahogy azt a hazai terepen a népi tudás bemutatása szempontjából már klasszikusnak számító, Gazda József-féle kötetekben¹¹ láthatjuk, hanem egyben értelmezi is a kapott adatokat, így nem olvasható egyszerűen interjúgyűjteményként és még az interjúkhoz fűzött kommentárok gyűjteményeként sem. Ez esetben viszont az értelmezésen joggal kérjük számon a módszertani és a paradigmákra vonatkozó hiányosságokat.

10. Vö. Sárkány Mihály: Vágyak és választások. BUKSZ, 1990. ősz (2. évf., 3. szám), 288–294.

11. Gazda József: Így tudom, így mondom. A régi falu emlékezete. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1980., és uő.: Mindennek mestere. A falusi tudás könyve. Püski, Budapest, 1993.

Ebben a kontextusban például a leírás és értelmezés viszonyának a reflektálatlanságát is problematikusnak látom, hisz a kötet nyersanyagából, a felgyűjtött interjúkból és a tudásbemutatóból fakadóan fokozottan leíró, amin a szerző sokszor úgy lép túl, hogy a tapasztalt jelenségeket kategorizálja. Bevett eljárása a tudománynak, így a kategorizálással szemben semmi ellenvetésünk nem lehet, csakhogy ez a kérdés felveti az émikus–étikus ellentétét, mert ha a leírásban a helyiek gondolkodás- és beszédmódjának érzékeltetéséhez valóban émikusnak is kell lennie, akkor a kategorizálásban (az értelmezésben) már az általános tudásokhoz kell kapcsolódnia, hisz itt fordítható le a partikuláris tapasztalat egy általános, tudományos nyelvre. Sajnos azonban a kötetben sorolt kategóriák nemegyszer a helyiek kategóriái, ezeket emeli át, és tulajdonít nekik ezzel tudományos ontológiai státust. Ráadásul az osztályokba rendezést nemegyszer erőltetettnek is érezheti az olvasó, hisz a kötetben ilyen, egyszerű felsorolással, leírással is teljesen érthető, mi több magától értetődő kategorizálást is találni: a „juhot különösen háromféle veszedelemtől kell őrizni: (1) önmagától, (2) embertől, valamint (3) valamilyen ragadozó állattól.” (364. o.)

Az informátorok világának horizontjához való tapadás a kutatott tudások és gyakorlatok hordozói szempontjából is felvet bizonyos kérdéseket, hisz az igaz ugyan, hogy a nyelv a kultúrának nagyon fontos aspektusa, de ebben a szerepében nem kizárólagos, a szerző pedig legfőképp interjúszövegekre, beszélgetésekre támaszkodik, így sokszor kérdéses, hogy az információk megszerzésénél mennyiben vett figyelembe nem nyelvi jellegű jelenségeket, mennyiben volt ott a gyakorlatok tényleges megvalósulásánál. Egy társadalomban sok olyan tudás lehet, amit vagy nem tudnak verbalizálni, vagy nem verbalizálnak, mert nincs szükségük rá. Egyszóval: az interjúkból nyert információkat talán ellenőrizni lehetett volna a gyakorlatokkal való egybevetésükkel. A juhokról írva a szerző azt állítja, hogy a gazdák nem ismerték a juhaikat, mert csak télen látták őket, akkor is csak enniük adtak (360. o.). Az vélhetően igaz, hogy a juhász bárkinél jobban ismeri a juhokat, de az is igaz lehet, hogy a gazdák is ismerik a juhaikat. Nem akarok egy idő- és térbeli határok felett átívelő parasztemberkép mellett érvelni, de nemegyszer tapasztaltam, hogy a parasztokban megvan a képesség arra, hogy környezetüket másként tagolva lássák, mint egy külső szemlélő, és ebbe az is benne foglaltatik, hogy ismerik az állataikat. Ráadásul a szövegben az állítás, miszerint a gazdák nem ismerik a juhokat, pásztoremberektől származik (361–363), és ez újólág felveti a kérdést a nyelvi információk elégségességével kapcsolatban. A kutatottak beszédmódjának megmutatásával, a helyi nyelvváltozatok megjelenítésével és az interjúszövegekre való támaszkodással összefüggésben még annyit említenék meg, hogy a szerző által a kötetbe illesztett beszélgetésrészletek olvasása mindenkinek igen nagy örömet okozhat, hisz ebből nemcsak a sajátos nyelvi formákra láthatunk rá, hanem egy sajátos, a nyelvben tükröződő gondolkodásmódra is, és szinte halljuk, látjuk magunk előtt, amint a csángó emberek az állataikról beszélnek. A beszélgetésrészletekből valóban körvonalazódik az a – szerző által is hangsúlyozott – kapcsolat, ami az embert és az állatot ezekben a közösségekben összefűzte: szeretetről, bajtársiasságról, büszkeségről, célszerűségről, kalandokról, az állattal való küzdelemről szerezhetünk tudomást. Csak egy rövid példát emelek ki erről a komplex viszonyról és annak nyelvi megjelenítéséről: „Tanítottam egyesbe s micsinált!? Mikor értem a hídhöz tova, majd belévettem a nagygödörbe. Megsírítettem bátran, elvettem a herágot, s megaprószenteltem. Többet még csánt? Többet nem csánt.” Ennek fényében viszont az olvasó – a lejegyzés módszerein is eltöprengve – nem tud mit kezdeni az ilyen, az adatközlőktől származó, de a szövegből némiképp kilógó gondolatformázásokkal: „Erre általában októberben kerül sor.” (399. o.) „S akkor

így kiegyenlítődik az évközbeni tejmennyiség ingadozása.” (348. o.) Nem tudom, hogy itt mi történhetett. Lehet, hogy vannak olyan csángó emberek, akik tényleg így fogalmazznak.

A másik idekapcsolódó szempont a múlt és jelen kérdése, amit a szerző – sajnálatos módon – szintén nem tematizál, holott ha ismeretekhez akarunk közelebb kerülni, és folyamatokat akarunk jobban megérteni, akkor fel kell tennünk a kérdést, hogy amikor a jelenben kutatunk, de a múltra kérdezzük rá, akkor valójában milyen tudásokhoz férünk hozzá. Számomra a kérdés úgy is megfogalmazódik, hogy lesz-e hozzáférésünk a régi tudásokhoz, vagy eleve azt a változást dokumentáljuk, amely egyre inkább felgyorsul. Mivel ezeket a kérdéseket nem tárgyalja, vagy csak ritkán utal ezekre a recens változásokra, tehát nem vonatkoztatja a saját anyagára, nem tudjuk, mi is tűnik vagy tűnhet el hamarosan. Ugyanakkor a változás folyamatainak megértése is nehezebbé válik, hisz a különböző rétegeket nem tudjuk egymásról lefejtetni. Bár a kötet fényképanyaga jelenidejűséget sugall, a bemutatásban, leírásban sokszor az etnográfiai múlt homálya lengi be a sorokat. Mindezek következtében a kötet a gazdasági antropológia azon megértési törekvéseihez is kevés szempontot tud nyújtani, amelyeknek keretében a tudomány a kelet-európai vidék gazdasági átmenetét igyekszik értékelni. Ezt a megértési folyamatot az alább idézett mondat annak ellenére sem segíti, hogy utal a változásra: „Mindez ma már a múlté. Amióta nem fonnak, a gyapjú is árucikké vált – volna, csakhogy immár nem kell senkinek.” (401. o.) A megértést ráadásul az is nehezíti, hogy a bemutatott tudásformáknak nemcsak az időbeli dimenziók esetén mosódnak el a határai, hanem a társadalmi dimenziók esetén is, így nem lehet tudni, hogy az ismertett tudások mennyiben általánosak, és mennyiben csak bizonyos társadalmi szereplőkre jellemzőek. Az ebből a kötetből nyert – és az olvasó által közvetetten levezetett – társadalomkép némiképp ellentmondani látszik az utóbbi években a moldvai terepeken folytatott kutatások eredményeinek, amelyekből – nagyon röviden és felületesen – a hagyományosság felbomlását, a falusi közösségek újrendeződését, ezeknek az új életminták felé való orientálódását lehet kiolvasni.¹²

Az eddig felsorolt problémákat egy másik, általam hiányosságként észlelt jellemzővel is összefüggésbe hoznám, nevezetesen a kontextusba és összefüggésekbe helyezés elmaradásával.¹³ Nem látjuk a kötet anyagának társadalmi és általános gazdasági kontextusát. Megtörténhet persze, hogy a monografikus teljességre való törekvés út vissza itt, mivel az egyes fajok tartás-módjának bemutatásához ez lehetett a járható út. Kérdés viszont, hogy az eddigiekben bemutatottak, főként a néprajzban lezajlott változások fényében tényleg ez volt-e a bejárando út. Az így darabjaira szedett és kontextus nélkül hagyott tudás egyben azt is eredményezi, hogy a könyv alapján nem tudjuk eldönteni, melyik fajok fontosak vagy marginálisak, hisz egyes pontokon mindegyik fontos, majd máshol marginális. A ló a *vállalkozó* csángó gazdáknak fontos (47. o.), de a szarvasmarha szerepe általában jelentősebb (142. o.), de ilyen mondatot is találni: „A kispaszti gazdaságok ma már gépi vonóerőről álmodoznak, de mivel az nagy részük számára megfizethetetlen, inkább a lóval próbálkoznak. Mindazonáltal a szarvasmarhának, elsősorban a tehénnek továbbra is nagy a jelentősége moldvai csángók gazdálkodásában és háztartásában.” (145. o.) Talán ha többet tudtunk volna meg a moldvai kispaszti gazdaságról, a gépi vonóerő-

12. Itt egyetlen, ebben a témában mérvadó gyűjteményes kötetre utalok. Kinda István – Pozsony Ferenc (szerk.): *Adaptáció és modernizáció a moldvai csángó falvakban*. KJNT, Kolozsvár, 2005.

13. Ezt bizonyos értelemben a szerző is megerősíti, amikor azt mondja, hogy összefüggő tudásokat bontott darabjaira (7. o.).

ről, a vállalkozó csángókról, azzal egyben kontextust teremthettünk volna az állattartás területéhez tartozó információknak.

A kötet eddig említett hiányosságait igen sajnálatos módon egészítik ki azok a feldolgozás- és szerkesztéssel vagy szöveggondozási hibák, amelyek – bár nem feltétlen értelemzavaróak – ki kerülhetnek lettek volna. A 94. és a 232. oldal között a trágyahordásnak a lónál és a szarvasmarhatartásnál való említése esetén mondatokig terjedő szövegszerű egyezések vannak, és ugyanez történik meg a malacok ivartalanításának leírása kapcsán: a malacherelés bemutatásánál a 278. oldalon megígéri, hogy erről még szólni fog, és a 290. oldalon megismétli a már olvasott információkat. Nem tudni, hogy ezeknek a bennmaradása a szerző vagy pedig a szerkesztő hibája-e, mint ahogy azt sem tudni, miként fordult elő, hogy a lap alján dőlt betűvel kezdődött szöveg a következő oldalon már álló betűkkel folytatódik (64–65. és 332–335. o.). A szövegjegyzésben néhol következtelenségeket tapasztalunk: olyan összeolvadást is jelöl, amit a nyelv irodalmi változatában is összeolvadva ejtünk, de nem jelöljük: *tuggya* (399) a *tudja* helyett. Ennél problémásabb viszont a következő példa, melyben a *föld* + *-ja*, *-je* birtokos személyjel háromféle képp jelenik meg: *fölgyein* (398), *földjét*, *föggýére* (399). A szakirodalom összeállítása kapcsán annyit jegyzek meg, hogy jó lett volna az egy szerzőtől azonos évben megjelent tanulmányokat az évszám mellé rendelt betűjellel is megkülönböztetni, ez az olvasó könnyebb tájékozódását tette volna lehetővé. A szakirodalomhoz kapcsolódó másik megjegyzésem, hogy a szakirodalmi jegyzékben VIUIA, Radu-ként, a szövegben pedig például a 335. oldalon Radu VUIA-ként megjelenő szerző etnográfusi körökben ismert és használt neve Romulus Vuia, és ha a VIUIA-t az elírás számlájára is írjuk, a Romulus helyett következetesen Radu-ként feloldott R-rel már nem tudunk mit kezdeni.

Valószínűleg meglepem az olvasót, ha végezetül, mintegy konklúzióként azt mondom, hogy a kötet összességében jó, miután annak ellenére mutattam be az ismertetett munka egyes vonatkozásait ilyen kritikusan, hogy a szerző az olvasók megértését kérte a hátsó borítón található fülszövegben. Nos, itt én kérem a szerző megértését tán túlzottan élesre hegyezett pennám miatt – egy fontos tudásanyag bemutatása kapcsán felvetett kérdéseimre kerestem a választ, illetve igyekeztem felhívni az olvasók figyelmét ezekre a kérdésekre. Nézetemben ezeket a kérdéseket folyamatosan fel kell tennünk, ha jobban meg akarjuk ismerni a tárgyunkat és magunkat – ami-ben az olvasott könyv sokat segíthet. Hisz ha az etnográfia egyik célja a tudások, gyakorlatok mint kulturális formák leírása és megmentése, akkor ez egy fontos könyv is. A végső kérdés, amit vélhetően ki-ki egyéni hozzáállása függvényében válaszol majd meg, persze az, hogy hová helyezük el az olvasott kötetet az infláló csángó szakirodalomban, és az itt megadott – nyilvánvalóan nem kizárólagos, mert önkényes – kontextusban.